

ویژه‌نامه اولین همایش بهداشت در آموزه‌های پیامبر اعظم (ص)

مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان

دوره ششم، زمستان ۱۳۸۶، ۹۵-۱۰۰

شاخص‌های بهداشت محیط در پرتو آموزه‌های سیره پیامبر اعظم (ص)

حسین علی یوسفی^۱، مهری شیرانی^۲

دریافت مقاله: ۸۶/۴/۲ ارسال مقاله به نویسنده جهت اصلاح: ۸۶/۷/۴ دریافت اصلاحیه از نویسنده: ۸۶/۱۰/۲۶ پذیرش مقاله: ۸۶/۱۱/۶

چکیده

زمینه و هدف: اسلام، دینی زنده و سازنده بوده که برای پیروان خود، پیشرفت در تمام جنبه‌های حیات را خواستار است. پیامبر اعظم (ص) معمار این بنای استوار، طی قرن‌ها در زمینه‌های مختلف علمی و اخلاقی، پیشاهنگ جهان بوده است. توجه آن حضرت به مسائل بهداشتی، نشان دهنده آموزه‌های این اسوه حسنه در جهت ارتقای سلامت جامعه می‌باشد. هدف این مطالعه، بررسی شاخص‌های بهداشت محیط در سیره پیامبر اعظم (ص) است.

مواد و روش‌ها: این پژوهش، یک مطالعه توصیفی اسنادی هدفمند با تکیه بر منابع اصیل، شامل قرآن، تفاسیر و کتب معتبر حدیث است و اطلاعات مربوط به جنبه‌های مختلف بهداشت محیط، به صورت موضوعی در بهداشت آب، مسکن و اماکن عمومی، زباله و مواد زاید، بهداشت عمومی و حفظ محیط زیست، جمع آوری گردیده است.

یافته‌ها: خداوند، پاکیزگان را دوست دارد و اسلام را بر پاکیزگی، بنیان نهاده است. در قرآن آمده: آب به عنوان مایه حیات هر موجود زنده، را آلوده نکند. زباله را در خانه‌هایتان نگذارید زیرا جایگاه شیطان است. مؤمن باید مسجد (مهم‌ترین مکان عمومی) را برای طواف کنندگان و نمازگزاران، پاکیزه نگه دارد. جامه‌اش را پاکیزه، بویش را خوش، خانه‌اش را گچ‌کاری کند و حیاط خانه را بروید و چراغ آن را پیش از غروب، روشن کند. از صدای آزاردهنده و بلند بپرهیزد. از آن چه، پاکیزه است بخورد و کارهای شایسته انجام دهد. کسی که در زمین فساد کرده، و گیاهان، درختان و حیوانات را نابود سازد، تبهکار است و خداوند، او را دوست ندارد.

نتیجه‌گیری: اسلام، بهداشت را تکلیف و علوم را نهادینه کرد. پیامبر اعظم (ص) بهداشت را "پایه اسلام" خواند. حفظ پاکی در همه زمینه‌ها، از وظایف فرد با ایمان است. ایجاد هر نوع آلودگی و یا آسیب به محیط، گناه می‌باشد. آموزه‌های بهداشتی سیره نبوی می‌تواند در افزایش آگاهی و بهبود فرهنگ بهداشتی جامعه نقش مؤثری ایفاء نماید.

واژه‌های کلیدی: بهداشت محیط، پیامبر اعظم (ص)، قرآن، حدیث، سیره، فرهنگ اسلامی

مقدمه

خطرساز محیطی، الگوی جدید بیماری‌ها، رویکردهای نوینی را برای کنترل و پیشگیری از بیماری‌ها می‌طلبد که بر پایه ارتقای سلامت و آموزش بهداشت استوار است. این امر،

گسترش شهرنشینی، باعث تغییرسبک زندگی و رفتار انسان‌ها شده است. ساختار سنی جمعیت، افزایش عوامل

۱- (نویسنده مسؤول) مربی و عضو هیأت علمی، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان

تلفن: ۰۳۱۱-۶۶۸۸۶۲۸، فاکس: ۰۳۱۱-۶۶۸۲۵۰۹، پست الکترونیکی: yousefi@hlth.mui.ac.ir

۲- مربی عضو هیأت علمی، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان

مواد و روش‌ها

این پژوهش یک مطالعه توصیفی اسنادی هدفمند، با تکیه بر منابع اصیل شامل قرآن، تفاسیر و کتاب‌های معتبر حدیث است و اطلاعات مربوط به جنبه‌های مختلف بهداشت محیط، به صورت موضوعی در بهداشت آب، مسکن و اماکن عمومی، زباله و مواد زاید، بهداشت عمومی و حفظ محیط زیست، جمع‌آوری گردیده است. با اعتراف به این که هدف، استخراج علوم نبوده بلکه رایه مستنداتی از سیره پیامبر اعظم و اشارات علمی قرآن به بهداشت فقط از بعد بهداشت محیط بوده است.

بحث

پاکیزگی و نظافت، از ارکان اساسی سلامتی است. قرآن می‌فرماید: خداوند پاکیزگان را دوست دارد (بقره ۲۲۲ و توبه ۱۰۸). پیامبر اسلام (ص) فرمود: "با تمام توان بکوشید که پاکیزه باشید، زیرا خداوند، اسلام را بر پاکیزگی بنیان نهاده است و به جز پاکیزگان، کسی به بهشت نمی‌رود" [۸]. این پاکیزگی نه تنها رعایت نکات بهداشتی و دوری از آلودگی فردی، بلکه تمام جنبه‌های زندگی انسانی و آلودگی‌های محیط زیست را نیز شامل می‌شود. علاوه بر این، تمام اعمال همراه با دعا است تا عمل به یاد خدا، انجام شده و عبادت محسوب گردد [۹]. هزینه کردن برای سلامتی، سرمایه‌گذاری است. امام صادق (ع) فرمود: "در آنچه برای بدن سلامتی آورد اسراف نیست بلکه اسراف در چیزی است که مال را تلف کند و به بدن زیان برساند" [۱۰-۹]. اینک به مصادیق و روایاتی در باب برخی اصول بهداشت محیط می‌پردازیم:

بهداشت آب: آب سالم از نیازهای اساسی یک جامعه سالم، و مایه حیات هر موجود زنده، بوده و بهره‌برداری، حفظ و استفاده بهینه از آن، از وظایف انسان مسلمان است [۱۱]. از پیامبر (ص) و امیرالمؤمنین (ع) نقل است که "سرور همه نوشیدنی‌ها در دنیا و آخرت، آب است" [۸]. امام صادق (ع) فرمود: "طعم آب، طعم زندگی است" [۱۱]. هم‌چنین ایشان ضمن سپاس از خداوندی که آب را پاکیزه کننده، قرار داده [۱۲] و با تعیین حدود مصرف، بر جلوگیری از اسراف آب سفارش کرده و می‌فرماید: "سه مشت آب، برای وضوی تو

مستلزم برنامه‌ریزی آموزشی، متناسب با ابعاد کار و فعالیت‌ها، نیاز جامعه و هم‌چنین شناخت گرایش‌ها و الگوهای رفتاری مردم است [۱-۲]. افزایش سطح آگاهی، توان‌مندی، بهبود نگرش مردم، و مسئولیت‌پذیری آگاهانه، برای ایجاد تغییر در سبک زندگی افراد و جامعه ضروری است. تغییر رفتار مردم و جایگزین کردن رفتار مطلوب، جهت ارتقای سلامت، نیاز به کار فرهنگی دارد. زیرا فرهنگ، یکی از عوامل بسیار مهم و تأثیرگذار در اقدامات اجتماعی است به همین دلیل، ما باید از فرهنگ و پیشینه‌ای که سرنوشت میهن ما، بر آن استوار است، آگاهی یابیم [۳]. امام علی (ع) می‌فرماید: "خداوند، پیامبر اسلام (ص) را هشدار دهنده جهانیان مبعوث فرمود تا امین وحی الهی باشد، آن گاه که شما ملت عرب، بدترین دین را داشتید، در بدترین خانه‌ها زندگی می‌کردید، میان غارها، سنگ‌های خشن و مارهای سمی خطرناک بسر می‌بردید، آب‌های آلوده می‌نوشیدید، غذاهای ناگوار می‌خوردید، خون یکدیگر را می‌ریختید" [۴]. به همین دلیل، کارلایل می‌گوید: (حضرت) محمد (ص) قوانین مدنی و اخلاقی را عرضه کرد تا وحشی‌گری را براندازد و بی‌قانونی را با نظم و تمدن، جایگزین سازد [۵-۶]. پیامبر اعظم (ص) معمار بنای استواری، است که طی قرن‌ها در زمینه‌های مختلف علمی و اخلاقی، پیشاهنگ جهان بوده است. ویل دورانت می‌گوید: (حضرت) محمد (ص) در زمان کوتاهی، بنای استواری را گذاشت که طی پنج قرن از لحاظ نیرو، نظم، حکومت، اخلاق و رفتار، سطح زندگانی، دانشوری، علم، طب و فلسفه پیشاهنگ جهان بود [۶]. سرچشمه دانش در اسلام از قرآن و پیشوایان دین (از شخص پیغمبر اکرم (ص) گرفته تا ائمه اطهار علیهم‌السلام)، است و هر مسلمانی باید دید و بینش خود را از آن طریق، اصلاح و تکمیل کند [۷]. خداوند در آیه ۲۱ احزاب می‌فرماید: رسول خدا برای شما اسوه حسنه است، به همین دلیل ما موظفیم از وجود پیامبر (ص) هم در رفتار، هم در گفتار بهره‌گیریم. توجه آن حضرت به مسائل بهداشتی، نشان دهنده آموزه‌های این "اسوه حسنه" در جهت ارتقاء سلامت جامعه است. هدف از این مطالعه، بررسی شاخص‌های بهداشت محیط در سیره پیامبر اعظم (ص) است.

جایگاه شیطان است" [۱۴]. امام صادق (ع) از قول رسول خدا (ص) فرمود: "زباله را شبها در خانه‌هایتان نگذارید و روز آن را از خانه، خارج کنید زیرا زباله، جایگاه شیطان است" [۳، ۱۱]. در شهرهای اروپا مانند پاریس، خیابان‌ها معمولاً خاکی بود و مردم زباله و مدفوع خود و حیوانات خویش را در کناره‌ی معابر عمومی تخلیه می‌کردند. ولی از هنگامی که فیلیپ دوم (سال ۱۷۸۴ میلادی)، در اثر بوی تعفن ناشی از فضولات شهری، بیهوش شد، نظافت شهری در پاریس به طور رسمی، اجرا در آمد [۱۵]. قرن‌ها قبل از این، اسلام رعایت بهداشت فردی و اجتماعی را تکلیف کرده بود [۲۰، ۱۶-۱۵]. متأسفانه به مرور زمان این وظیفه دینی، مورد بی‌توجهی قرار گرفت اما غربی‌ها در جهت بهبود هرچه بیشتر وضعیت بهداشت، خود تلاش کردند.

بهداشت اماکن عمومی: نظافت و پاکیزه نگاه داشتن مکان‌های عمومی، از اهمیت زیادی برخوردار است به طوری که پاکیزه نگاه داشتن مسجد، به عنوان مهم‌ترین مکان عمومی، از وظایف بزرگان دین از جمله پیامبران بوده است [۱]. حمام رفتن از نکات بهداشتی مهم در اسلام و از اعمال عبادی است [۹]. حضرت علی (ع) و امام باقر (ع) فرمودند: "آب حمام، پاک است آن را نجس نکنید. آلوده کردن آب حمام، باعث فقر می‌گردد" [۲۱]. پس از این که سرزمینی به تصرف مسلمانان در می‌آمد، گرمابه و حمام عمومی ساخته می‌شد. به عنوان نمونه، حدود هزار گرمابه عمومی در اسپانیا ساخته شده بود [۲۰]. در حالی که در شهرهای اروپا قبل از آن، وجود نداشت یا این کار، زشت تلقی می‌شد (به دستور اسقف شهر والنسیا، شستشوی بدن، گناه بزرگ شمرده می‌شد) [۲۰، ۱۸]. در مورد بهداشت دیگر اماکن عمومی مانند گورستان، امام باقر (ع) می‌فرمایند: هر که بر روی قبر، ادرار یا مدفوع کند، شیطان بر او مسلط می‌شود [۳، ۹]. پیامبر (ص) می‌فرماید: "هر کس چیز آزار دهنده‌ای را از راه مسلمانان بردارد، خداوند پاداش قرائت چهارصد آیه را که برای هر آیه، ده حسنه است، در نامه اعمال او می‌نویسد [۲۱]. درباره مبارزه با آفات و موجود آزار دهنده (موذی)

کافی است" [۱]. امام سجاد (ع) می‌فرماید: "بار خدایا ما را آب ده که از آن، جوی‌ها را جاری نمایی، و درخت‌ها را برویانی، چهارپایان و آفریدگان را به نشاط آوری، و روزی‌های پاکیزه را برای ما به کمال رسانده و بر توانایی ما بیافزایی" [۱۳]. آب از جمله پاک کننده‌ها است و برای داشتن این قابلیت، باید جاری یا دارای حجم مشخص (کر)، بدون رنگ، بو و طعم نامطبوع بوده و بهره‌برداری از آن، از نظر شرعی جایز باشد [۱۴]. امام صادق (ع) پیشنهاد می‌کند: "اگر آب را هفت بار بجوشانید، چنین آبی تب را قطع می‌کند و پاهای را قوت می‌بخشد". امام علی (ع) سفارش می‌کند: "از کنار دسته یا محل شکستگی ظرف، آب منوشید که آنجا محل گرد آمدن آلودگی است [۹-۱۰]."

دفع فاضلاب: ورود فضولات انسانی، سبب نجس شدن آب می‌شود. حضرت علی (ع) می‌فرمایند: "آب روان را با چیزی نجس نکنید" هم چنین آدمی را از ادرار کردن در آب روان، نهی فرموده‌اند [۱۰]. امام صادق (ع) می‌فرمایند: "آب مورد نیاز مردم، را آلوده نکنید [۹]. ایرانیان از قرن‌ها قبل، چاه و حمام داشتند در حالی که بعضی از ملل اروپا تا قرن هفدهم میلادی، چاه نداشتند و فاضلاب را به وسیله ظروف حمل می‌کرده و در رودخانه‌ها می‌ریختند و سبب آلودگی آب می‌شدند [۱۵]. در زمان لویی چهاردهم (۱۷۱۵-۱۶۴۳)، زمانی که شهر رم به عنوان عروس شهرهای جهان مشهور بود، مردم توالت نداشتند و ناگزیر مدفوع خویش را در گلدان ریخته و محتویات آن را در کناره‌های خیابان خالی می‌کردند [۱۶-۱۷]. وجود کانال‌های فاضلاب و جایگاه تجمع زباله در زیارتگاه‌ها و بناهای تاریخی اسلامی، دلیل بر توجه به این اصل مهم بهداشتی است [۱۸]."

مواد زاید: نگهداری زباله در مسکن، زمینه‌ساز فعالیت میکروارگانیسم‌ها و تجزیه مواد آلی و تولید بوی نامطبوع می‌شود [۱۹]. پیامبر (ص) فرمود: "دستمال آلوده به طعام و چربی را، شب در خانه نگذارید که جایگاه شیطان است [۱۴]. یا از حضرت علی (ع) نقل شده که "پیامبر خدا فرمان داد که ناخن، مو، دندان، خون و جفت، دفن شوند [۳، ۱۱]. آن امام همام سفارش می‌کند: "پشت در خانه، خاکروبه نریزید زیرا

مانند موش، قبل از این که به شما آسیب برساند، آن را دفع کنید [۱۴-۱۵].

بهداشت مسکن: سلامت جسمی و روانی انسان با مکان زندگی، ارتباط مستقیمی دارد. زندگی انسان در منازل و خانه‌های کوچک و نیز محیط‌های کار یکنواخت، باعث خستگی و فشار روانی، کاهش هوشیاری و اختلال در انجام وظایف می‌شود و تداوم این حالت، بیماری‌های تنفسی، افسردگی و اضطراب، و بروز حوادث فردی را به دنبال دارد. از سوی دیگر، مناسب بودن ابعاد مختلف مسکن، باعث آرامش روانی، دلپذیر شدن محیط مسکن، ایمنی و کاهش سوانح است [۳، ۱۹]. در آیه ۸۰ سوره نحل آمده که خداوند، خانه‌هایتان را جای آرامش قرار داد. پیامبر (ص) فرمود: "چهار چیز از سعادت و خوشبختی مسلمان است: همسر خوب، خانه بزرگ، همسایه خوب، مرکب خوب" [۱]. امام صادق (ع) فرمود: "برای مؤمن، بزرگی منزل، همسر خوب و فرزندان صالح، سبب راحتی و آسایش است" [۸، ۱۱]. از پیامبر (ص) روایت است که "خانه شیطان در خانه‌های شما، جایی است که عنکبوت تار تنیده است. و شست و شوی ظروف و نظافت خانه، مایه غنا است" [۸]. امام علی (ع) فرمود: "تنیدن تار عنکبوت و خاکروبه در خانه، باعث فقر و پریشانی می‌شود" [۳]. امام محمد باقر (ع) می‌فرماید: "جارو کردن خانه، فقر را برطرف می‌کند" [۳، ۹]. روشنایی مناسب هم برای مسکن، اهمیت زیادی دارد زیرا علاوه بر کاهش سوانح، بر خستگی چشم، اختلال دید و آرامش روانی تأثیر دارد [۱۹]. از ویژگی‌های بهداشت مسکن، آفتاب‌گیری آن و جهت قرار گرفتن مناسب جنوبی شمالی است [۱]. امام صادق (ع) تذک می‌دهند که رسول خدا (ص) از این که بدون چراغ، وارد خانه تاریک شود، کراهت داشتند یا امام هادی (ع) فرمودند: "روشن کردن چراغ پیش از غروب خورشید، فقر را می‌زداید و روزی را فراوان می‌کند" ایشان در جایی دیگر فرمود: "خداوند زیبایی و آراستگی را دوست، و تنگ‌دستی و تظاهر به فقر را دشمن می‌دارد. خداوند وقتی نعمتی بر بنده‌ای، ارزانی می‌فرماید، دوست دارد که اثر آن نعمت را در وی ببیند یعنی جامه‌اش را

پاکیزه، بویش را خوش، و خانه‌اش را گچ‌کاری کند، حیاط خانه را بروبد و چراغ آن را پیش از غروب، روشن کند [۹].

بهداشت مواد غذایی: قرآن کریم در شش مرحله به پیامبر اعظم خطاب می‌کند که "ای پیامبر، از آنچه پاکیزه است، بخورید و کارهای شایسته کنید که من به کارهایتان آگاهم (مؤمنون ۵۱ و بقره ۲۶۸ و مائده ۸۷ و ۸۸ و اسراء ۷۰ و اعراف ۱۵۷). "شیطان" به آلودگی و میکروب، اطلاق شده، چون مردم شیطان را به عنوان دشمن خود، می‌شناختند. امام صادق (ع): دهانه ظرف‌های آب و طعام را ببندید که شیطان، ظرف در بسته را نمی‌گشاید. خوردن گوشت شب مانده، باعث از بین رفتن سلامتی و چه بسا مرگ می‌گردد [۳، ۱۱]. حضرت علی (ع) فرمود: "میوه را پیش از خوردن بشوید، زیرا بر هر میوه ای، یک سم قرار دارد [۳، ۹].

آلودگی صوتی: امروزه صداهای ناخواسته و مزاحم در همه جا و همه حال، از محل کار و اجتماع گرفته تا محل استراحت، به گونه‌ای انسان را آزار می‌دهند. قرآن، در آیات ۲ تا ۵ سوره حجرات، به پرهیز از صدای آزاردهنده و بالا بردن صدا هنگام سخن گفتن دستور داده، یا در آیه ۱۹ سوره لقمان، فرمان می‌دهد که از بلندی صدایت بکاه [۱]. همانا خداوند، صدای آرام را دوست، و صدای بلند را دشمن می‌دارد. هم چنین انسان موحد با شنیدن نغمه پرندگان خوش الحان و اصوات دلنشین جهان خلقت، به یاد خداوند متعال می‌افتد [۱۵].

نظارت و بازرسی: در دوران اسلام، بخش نظارت قوی (حسبه) در بغداد وجود داشت که بر مقررات بهداشت عمومی شامل حمام، کشتارگاه و قصابی، کاروان سرا، فروش آب و شیر، ساخت و فروش دارو، نظارت و کسانی را که مرتکب خلاف می‌شدند تنبیه می‌کردند [۱۶-۱۷].

حفظ محیط زیست: علاقه انسان به طبیعت امری فطری است و خداوند در آیه ۳۲ اعراف، انسان را به بهره‌وری مناسب و در حد شان خود از مواهب و نعمت‌های الهی امر کرده است. بهترین مکان آسایش (بهشت)، به صورت آب جاری در کنار سبزه، بیان شده است [۱]. پیامبر اسلام (ص) فرمود: "مراقب زمین باشید که به منزله مادر شما است، و نیز زمین را مسح کنید، زیرا او نسبت به شما صاحب نیکی است" [۸]. این

توانایی لازم را داده و او را مکلف به آبادانی زمین نموده است. پیامبر اسلام (ص) اصرار می‌ورزند که "اگر رستاخیز بپاشد و نهالی در دست شماست، باید آن را بکارید" [۸]. امام صادق (ع) هم می‌فرمایند: "درخت بکارید و کشاورزی کنید که هیچ عملی از آن حلال‌تر و پاکیزه‌تر نیست. سوگند به خدا، که هنگام ظهور حضرت مهدی (ارواحنا فداه)، درختکاری و کشاورزی بسیار گسترده شود" [۱۰].

نتیجه‌گیری

در همه ادیان الهی، پاکی و دوری از آلودگی به عنوان وظیفه دینی، شمرده شده است. اما در دین اسلام، توجه بیشتری به آن گردیده، زیرا اسلام، بهداشت را تکلیف و علوم را نهادینه کرد. در کلیه جنبه‌های زندگی و روابط انسانی، دخالت و برای آن‌ها مقرراتی وضع کرد و با افتتاح باب اجتهاد، به پاسخ‌گویی موضوعات جدید پرداخت. مبانی نظری و سنت عملی پیامبر خدا (ص) و ائمه اطهار (ع) در عرصه‌های مختلف، از میراث‌های تاریخی و فرهنگی جهان اسلام است، پیکر جامعه اسلامی را نیرو و نشاط می‌بخشد و سبب پایداری، استواری و وحدت جهانی مسلمانان می‌شود [۲۲]. محتوی قرآن و شورانگیزی آن، عامل اول و سیره رسول اکرم (ص)، عامل دوم نفوذ و توسعه اسلام بوده است [۷]. اما با گذشت تاریخ، هم زمان با دور شدن مسلمانان از اصول اسلام و پدید آمدن انحرافات، غرب از سنت‌های اجتماعی، فرهنگی و علمی اسلامی استفاده و با به یغما بردن منابع مادی، ملل مسلمان را اسیر و با شیوه‌های مختلف، آن‌ها را روز به روز خود باخته‌تر ساخت. اگرچه غربی‌ها در زمینه قوانین جامع بهداشتی در آن دوران نسبت به مسلمانان، نقص داشتند ولی وقتی به حقایق دست یافتند، از آن‌ها پیروی کرده در حالی که مسلمانان، آن را رها کردند [۲۲-۲۳]. نتیجه‌گیری نهایی این مقاله حاکی است که رعایت بهداشت محیط، گامی در مسیر عبادت و جلب رضای خدا، و در راستای توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بوده مردم باید در برنامه‌ریزی، اجرا و پرداختن به بهداشت و مسائل بهداشتی، مشارکت نمایند. در این راستا، مبانی اعتقادی و عملی بهداشت و حفظ محیط زیست در سیره پیامبر اعظم (ص) می‌تواند نقش مؤثری داشته باشد.

جملات به واکنش عاطفی مطلوبی از لحاظ زیست محیطی، منجر می‌شود. بهره‌برداری از مواهب الهی، پسندیده ولی بهره‌گیری بی‌قید و شرط از آن‌ها، ناپسند است و خداوند در ظل آیه ۸۱ سوره طه امر می‌کند: "از روزی‌های پاکیزه‌ای که به شما دادیم، بهره‌گیری ولی در آن طغیان و اسراف نکنید و گرنه مستحق خشم من، می‌شوید [۱]. آلوده کردن محیط زیست، به سلامت مردم آسیب وارد می‌کند و کیفر الهی را شامل می‌گردد (بقره، آیه ۲۱۱). قرآن در سوره عنکبوت، هود، و ملک، تخریب در زمین را به فساد تعبیر و بر پرهیز از آن تأکید نموده است زیرا باعث بر هم زدن نظام آراسته طبیعت و نابودی منابع طبیعی می‌شود و دستور می‌دهد که نعمت‌های خدا را به یاد آورید، هرگز در زمین، پس از آراستگی‌اش، دیگرخرابی به بار نیاورید این کار برای سعادت شما، بسیار بهتر است [۱]. متأسفانه شیوه زندگی امروز، با افزایش مصرف برای دستیابی به خوشی‌های زودگذر، شدیدترین ضربه‌ها را به منابع زیست محیطی، وارد آورده و نتیجه کار، گریبانگیر همه انسان‌ها شده است. در آیه ۴۱ روم تأکید می‌شود که به سبب آن چه دست‌های مردم فرآهم آورده، فساد در خشکی و دریا پدیدار شده تا سزای بعضی از آنچه کرده‌اند به آنان بچشاند، باشد که بازگردند. در آیه ۲۰۵ بقره، از کسانی که اقدامات آن‌ها موجب نابودی نسل جانوران مفید می‌شود، نکوهش شده است: "کسی که در زمین فساد کند، گیاهان (کشت و زرع) و حیوانات (نسل) را نابود سازد (مفسد و تبهکار است) و خداوند، مفسدان و تبهکاران را دوست ندارد [۱]. حضرت علی (ع) فرمود: "در مورد بندگان خدا و شهرها از خدا بترسید، زیرا شما حتی در مقابل خانه‌ها و حیوانات نیز مسئول هستید" [۹]. آن حضرت به جلوگیری از قطع کردن درختان (جنگل طائف) و عدم کشتن حیوانات (قبیله ثقیف)، دستور دادند [۵، ۸]. پیامبر (ص) فرمودند: "نخل را نسوزانید و آن را در آب غرق نکنید، درخت بارور را قطع نکنید، زراعت را به آتش نکشید". در هنگام نبرد خیبر تأکید فرموده‌اند: "از کشتن زنان، کودکان و پیران پرهیزید و به هیچ وجه درختان را قطع نکنید". قطع درخت برابر با کشتار انسان است و حتی در بحران جنگ نیز جایز نیست [۱۱]. به جای آن، به انسان

منابع

- [۱] طباطبائی، محمدحسین. تفسیر المیزان. ترجمه محمدجواد حجتی کرمانی. چاپ پنجم. بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی. ۱۳۷۰. ج ۱ ص ۳۸۹، ج ۲ ص و ۳۰۰ و ۵۵۱، ج ۶ ص ۱۶۵، ج ۸ ص ۱۱۱ و ۲۵۸ و ۴۰۷، ج ۹ ص ۶۱۷، ج ۱۰ ص ۴۷۱ و ۵۶۹، ج ۱۲ ص ۴۷۷ و ۸۰، ج ۱۳ ص ۲۴۶ و ۴۲۶، ج ۱۴ ص ۲۸۴، ج ۱۵ ص ۴۸، ج ۱۶ ص ۳۴۳ و ۴۵۱ و ۱۹۷ و ۱۱۷ و ۳۰۸. ج ۲۲ ص ۵۴۵.
- [۲] یوسفی حسینعلی. بهره برداری از آیات قرآن در ارتقای سلامت. همایش بین المللی سیمای سلامت در جهان اسلام. معاونت پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان. ۱۳۸۵. ص ۱۴۵.
- [۳] یوسفی حسینعلی. بهداشت محیط در پرتو آموزه‌های پیامبر اعظم (ص). همایش بهداشت در آموزه‌های پیامبر اعظم (ص). معاونت پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان. ۱۳۸۵. ص ۶۰.
- [۴] شریف الرضی ابوالحسن. نهج البلاغه حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام. ترجمه محمد دشتی. چاپ سوم. قم: دفتر نشر الهادی. ۱۳۷۹. خطبه ۲۶ ص ۷۳ و ۶۵ ص ۱۱۵.
- [۵] منتظر القائم اصغر. تاریخ زندگانی پیامبر اسلام. چاپ اول: اصفهان. دانشگاه اصفهان. ۱۳۸۵. ص ۲۴۰ و ۲۴۲.
- [۶] دوران و ویل. تاریخ تمدن عصر ایمان. ترجمه ابوطالب صارمی و دیگران. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی. ۱۳۶۸. بخش اول ص ۴۳۲.
- [۷] مطهری مرتضی. سیری در سیره نبوی. قم: صدرا. ۱۳۸۵. ص ۲۹ و ۳۷ و ۲۰۵.
- [۸] پاینده ابوالقاسم. نهج الفصاحه سخنان و خطبه‌های رسول مکرم اسلام. تصحیح و تنظیم عبدالرسول پیمانی و محمد امین شریعتی. چاپ ششم. اصفهان: خاتم الانبیا، ۱۳۸۶. ص ۱۲ و ۱۱ و ۱۳ و ۲۴ و ۲۸ و ۱۱۰ و ۱۲۳ و ۱۲۴ و ۲۲۶ و ۲۳۸ و ۲۳۹ و ۲۸۴ و ۳۰۸ و ۳۶۸ و ۴۴۸.
- [۹] حرّ عاملی. محمد بن حسن. وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: موسسه آل البيت. ۱۴۱۴. ق. ج ۱ ص ۹۴۳ و ۹۴۵ و ۳۴۶ و ۳۵۵ و ج ۲ ص ۵۵۷ و ج ۳ ص ۳۴۰ و ۳۵۲ و ۵۷۱ و ج ۷ ص ۱۰۵، ج ۱۷ ص ۱۸۸.
- [۱۰] مجلسی محمد باقر. بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار. قم: موسسه وفا. ۱۳۶۷. ج ۱۰ ص ۹۹.
- [۱۱] طباطبائی، محمدحسین. سنن النبوی. ترجمه حسین استاد ولی. چاپ دوم. تهران: پیام آزادی. ۱۳۸۵. ص ۱۳۳ و ۲۱۳ و ۲۱۹.
- [۱۲] کلینی ابوجعفر محمد بن یعقوب. اصول کافی. تصحیح علی اکبر غفاری قم: دارالکتب اسلامی. ۱۳۷۵.
- [۱۳] صحیفه سجادیه. ترجمه علینقی فیض الاسلام. چاپ اول. تهران: فقیه. ۱۳۷۷.
- [۱۴] شیخ صدوق محمد بن علی. من لایحضره الفقیه. تصحیح علی اکبر غفاری. قم: جامعه مدرسین. جلد ۱ ص ۶.
- [۱۶] یوسفی حسینعلی. اصول بهداشت محیط در فرهنگ ایرانی اسلامی. نهمین همایش ملی بهداشت محیط. معاونت پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان. ۱۳۸۵. ص ۲۹۳.
- [۱۷] الگود سیریل. تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی. ترجمه باهر فرقانی. تهران: امیرکبیر. ۱۳۷۱.
- [۱۸] اشیولر برتولد. تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی. ترجمه مریم میر احمدی. تهران: علمی و فرهنگی. ۱۳۶۹.
- [۱۹] بدیع امیر مهدی. یونانیان و بربرها: روی دیگر تاریخ. ترجمه محمد ثاقب فر، قاسم صنعوی. تهران: توس. ۱۳۸۵.
- [۲۰] مختاری مهدی. بهداشت مسکن و اماکن عمومی. تهران: آثار سبحان. ۱۳۸۵.
- [۲۱] لعل نهر و جواهر. نگاهی به تاریخ جهان. ج اول. ترجمه محمود تفضلی. تهران: امیر کبیر. ۱۳۶۶.
- [۲۲] طبرسی ابن علی فضل بن حسن. مکارم الاخلاق. ترجمه عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، ابراهیم میرباقری تهران: فراهانی. ۱۳۸۲.
- [۲۳] نصیری، محمد. تاریخ تحلیلی صدر اسلام. دفتر نشر معارف. ۱۳۸۴.
- [۲۴] مطهری مرتضی. خدمات متقابل اسلام و ایران. تهران: صدرا. ۱۳۷۷.